

مبانی فلسفی صدر المتألهین

و مدلول‌های آن برای برنامه درسی

دانشگاهی حکمت‌بنیان

تألیف:

دکتر مرتضی کرمی

(استادیار گروه تعلیم و تربیت، اسلامی دانشگاه جامع امام حسین (ع))

حسن نوری

دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی، دانشگاه علامه طباطبائی (د)

دانشگاه جامع امام حسین (ع)

مؤسسه چاپ و انتشارات

مؤسسه چاپ و انتشارات
دانشگاه جامع امام حسین(ع)

۶۱۶

سری علوم انسانی - ۲۸

سرشناسه	کرمی، مرتضی، ۱۳۴۵-
عنوان و پدیدآور	مبانی فلسفی صدرالمآلهین و مدلول‌های آن برای برنامه درسی دانشگاهی حکمت‌بنیان / تألیف: دکتر مرتضی کرمی، حسن نجفی.
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه جامع امام حسین(ع) - مؤسسه چاپ و انتشارات، ۱۳۹۷
مشخصات ظاهری	شازده، ۱۶۳ ص.
فروخت	دانشگاه جامع امام حسین(ع)، مؤسسه چاپ و انتشارات، ۶۱۶، سری علوم انسانی - ۲۸
بک	۵-۶۳۰-۴۵۲-۹۶۴-۹۷۸
وضیف فهرست‌نویسی	فیبا
موضوع	صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ ق. - فلسفه (Sadradding shirazi, Mohammad ebn Ebrahim—Philosophy)
موضوع	صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ ق. - نقد و تفسیر (Sadradding Shirazi, Mohammad ebn Ebrahim -- Criticism and interpretation)
موضوع	دانشگاه - مدارس عالی - ایران - برنامه‌های درسی - آینده‌نگری (Universities and colleges -- Curricula --Iran -- Forecasting)
شناسه افزوده	کرمی، حسن، ۱۳۴۸-
شناسه افزوده	دانشگاه جامع امام حسین(ع) - مؤسسه چاپ و انتشارات
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۶ م ۱۰۴۹/د ۱۰۴۹ BR
رده‌بندی دیویی	۱۸۹/۱
شماره کتابشناسی ملی	۵۱۳۱۳۸۲

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه‌برداری، ترجمه و انتشار، برای دانشگاه جامع امام حسین(ع) محفوظ است.

• عنوان: مبانی فلسفی صدرالمآلهین و مدلول‌های آن برای برنامه درسی دانشگاهی حکمت‌بنیان

• تألیف: دکتر مرتضی کرمی - حسن نجفی

• صفحه‌آرایی: ناهید آقامیرزایی

• طراحی جلد: امیرحسین فرنوش

• ناظرین فنی چاپ: سید محمدباقر موسوی - مسعود یآوری

• نوبت چاپ: اول (اردیبهشت ماه ۱۳۹۷)

• شمارگان: ۲۰۰ نسخه

• قیمت: ۱۶۰،۰۰۰ ریال

• نشانی: تهران، بزرگراه شهید باایی، بعد از پل لشکرک، دانشگاه جامع امام حسین(ع)، معاونت پژوهش و فناوری،

مؤسسه چاپ و انتشارات، تلفن: ۷۳۸۲۸۲۶۰ همراه: ۰۹۱۲۴۸۷۰۰۱۷، دورنگار: ۷۳۸۲۸۲۷۴

• مرکز پخش: تهران، میدان فردوسی، فروشگاه و نمایشگاه مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه جامع امام حسین(ع)،

تلفن: ۸۸۸۳۹۲۹۷

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
دیباچه‌ای بر کتاب..... (سیزده)	
فصل اول: شای از حیات صدرالمتألهین شیرازی..... ۱	
فصل دوم: چیست فلسفه و مبانی فلسفی..... ۹	
فصل سوم: مفهوم و منظور از برنامه درسی دانشگاهی..... ۲۳	
فصل چهارم: جایگاه فلسفه و مبانی فلسفی در برنامه درسی دانشگاهی..... ۳۱	
فصل پنجم: حکمت صدرایی و برنامه درسی دانشگاهی حکمت‌بنیان..... ۴۱	
فصل ششم: مبانی فلسفی صدرالمتألهین..... ۴۹	
۱- مبانی معرفت‌شناختی..... ۵۱	
۱-۱- بداهتی بودن علم..... ۵۲	
۲-۱- مجرد علم..... ۵۲	
۳-۱- ابداعی بودن علم..... ۵۴	
۴-۱- مساوقت علم با وجود..... ۵۴	
۵-۱- تشکیکی بودن حقیقت علم..... ۵۵	
۶-۱- اتحاد نفس با عقل فعال..... ۶۲	
۷-۱- اتحاد عالم و معلوم..... ۶۳	
۸-۱- اعتبار علم..... ۶۴	

- ۲- مبانی وجودشناختی ۶۵
- ۲-۱- اصالت وجود ۶۵
- ۲-۲- وحدت تشکیکی وجود ۶۹
- ۲-۳- امکان فقری ۷۱
- ۲-۴- وحدت شخصی وجود ۷۴
- ۲-۵- حرکت جوهری ۷۶
- ۲-۶- واجب الوجود ۷۹
- ۳- مبانی خداشناختی ۸۲
- ۳-۱- نامتناهی بودن تصور وجودی خدا ۸۷
- ۳-۲- وحدت حقه حقیقیه بودن خدا ۸۸
- ۳-۳- ایجابی و انی بودن خدا ۹۱
- ۳-۴- تسبیحی نبودن اسماء و صفات خدا ۹۳
- ۳-۵- خیر بودن صفات خدا ۹۸
- ۳-۶- مفارق از ماده بدن خدا ۱۰۲
- ۴- مبانی جهان‌شناختی ۱۰۴
- ۴-۱- جداناپذیری دنیا از ذات حق ۱۰۵
- ۴-۲- مقدم بودن خدا بر عالم امر و علم خلق ۱۰۶
- ۴-۳- بی شکل بودن مبدأ جهان مادی ۱۰۶
- ۴-۴- معلق بودن صورت‌های عالم مثال ۱۰۷
- ۴-۵- مستقل نبودن وجود عالم از ذات خدا ۱۰۷
- ۴-۶- عالی بودن چینش مجموع عالم ۱۰۸
- ۴-۷- حادث بودن زمانی عالم ماده ۱۰۸
- ۴-۸- هدفمند بودن مبدأ و مقصد جهان ۱۱۳
- ۵- مبانی انسان‌شناختی ۱۱۴
- ۵-۱- ترکیبی بودن وجود انسان از دو جوهر بدن و نفس ۱۱۴

- ۵-۲- ذاتی و عمیق بودن تعلق نفس انسان به بدن ۱۱۶
- ۵-۳- جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء بودن حقیقت نفس ۱۱۷
- ۵-۴- حرکت جوهری نفس ۱۱۸
- ۵-۵- وحدت مندی ساختار انسان ۱۲۰
- ۵-۶- معلول بودن انسان به واجب الوجود ۱۲۱
- ۵-۷- فاعل بالقصد بودن نفس انسانی ۱۲۳
- ۶- مبانی معادشناختی ۱۲۵
- ۶-۱- بقایی بودن جسم ۱۲۶
- ۶-۲- فناپذیر بودن نفس ۱۲۷
- ۶-۳- جسمانی بودن معاد ۱۳۲
- ۷- مبانی ارزش‌شناختی ۱۳۶
- ۷-۱- وجودی بودن خیر و عدمی بودن شر ۱۳۶
- ۷-۲- ذومراتبی بودن خیر و شر ۱۳۹
- ۷-۳- فضیلت و ارزش بودن خیر در میان افراط و تفریطها ۱۴۱
- ۷-۴- سعادت‌مندی مبتنی بر توحید به ارزش‌های الهی ۱۴۴
- فصل هفتم: مدلول‌های مبانی فلسفی صدرالمتهلین: ابن‌رستم در نامه درسی ۱۴۷
- دانشگاهی حکمت‌بنیان
- فهرست منابع ۱۵۵
- الف) منابع فارسی و عربی ۱۵۷
- ب) منابع انگلیسی ۱۶۳

دیباچه‌ای برای کتاب

اگر نظام فلسفی که آموزش عالی بر آن بنا شده را به عنوان یکی از اصلی‌ترین و ضروری‌ترین مبانی آن بدانیم و حتی به تعبیری رساتر نظام فلسفی و بن‌مایه‌های آن را یک «رأی» برای آموزش عالی در نظر بگیریم؛ آیا این پرسش به ذهن خطور نمی‌کند که شاید بیش‌ترین مشکلات امروزی آموزش عالی ما به علت عدم توجه به مبانی فلسفی است؟ چرا که چون به دقت بنگریم خواهیم دید که آموزش عالی کنونی جامعه ما به علت آن که از نظر تاریخی آن به شیوه امروزی، چون بیشتر وام‌دار نظام‌های آموزشی دیگر کشورها بوده؛ جایی فلسفی آن نیز ملغمه‌ای است از آراء و نظرات فلسفی‌ای که نه سنجیتی با مبانی دینی - فلسفی و فرهنگی کشور ما دارند و نه کارآمدی لازم را برای آن. بدین دلیل تحول آن یعنی دانشجو؛ نیز محصولی است بیگانه با بن‌مایه‌های فلسفی - دینی خود و در زمینه حل مشکلات خود و جامعه‌اش ناکارآمد. چرا که ما در کشوری زندگی می‌کنیم که با بن‌مایه‌های شخصیت و هویت و نظام ارزشی مردم آن بر باورهای دینی و فرهنگ ایرانی استوار می‌باشد. تاریخ تفکر و فرهنگ و ارزش‌های دینی و ملی ما، که مبتنی بر تعالی جوی و حکمت و فضیلت است، عمیقاً متفاوت از تاریخ اندیشه و فرهنگ و هویت و نظام ارزشی معرب زمین است که دنیامداری و عمل‌گرایی، فلسفه اصلی زندگی آنان را تشکیل می‌دهد (مظاهری، ۱۳۸۹: ۳).

بدین سبب است که در فلسفه‌های علمی جدید کم‌ترین توجهی به عالم بالا و به ارزش‌های جاودانه و متعالی نمی‌شود که خود حاکی از پذیرش پیش‌فرض‌های

مادی‌گرایی و دنیامداری، تحت عنوان بی‌طرفی علمی است. البته استفاده از نظرات و اندیشه‌های نو، بدیع و راه‌گشا از هرکه و هر کجا که باشد نه تنها امری مذموم و ناپسندی نیست بلکه اگر این استفاده با نگاهی انتقادی و تحلیلی صورت پذیرد بسیار هم می‌تواند در رشد و پویایی جامعه مؤثر واقع شود چنانکه از منظر فرهنگ دینی نیز بر این امر تأکید گردیده، آن‌چنان که خداوند می‌فرماید: «فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ» (زمر: ۱۸-۱۷). و لیکن این امر مربوط به اتخاذ دو پیش‌فرض اساسی است. اول آن که این نظریات با نگاهی واقع‌بینانه و جامع‌نگر بررسی شود، دوم آنکه اقتضائات و بستر فرهنگی - اجتماعی جامعه هدف را به خوبی شناخته و از ضروریاتش استنباطی درست داشته باشیم. لذا بر این اساس و در این نام تدوین و تبیین نظام آموزش عالی بر اساس فلسفه اسلامی و بر مبنای نخله‌های مختلف از پیش از پیش اهمیت می‌یابد.

یکی از اصلی‌ترین و جامع‌ترین نخله‌های فلسفه اسلامی حکمت متعالیه است که کاخ رفیع آن توسط صدرالمآلین - ما گردید و از زمان ایجاد تاکنون یکی از منسجم‌ترین و متقن‌ترین نظام‌های فلسفی است که به اعتقاد بسیاری توانسته از طریق ترکیب نظرات بوعلی، شیخ اشراق و ابن عربی، جان‌شناسی بدیعی عرضه کند که جمع بین شهود و عقل باشد به گونه‌ای که هم بر تفکر عقلانی و هم تجربه شهودی؛ و بر رهیافتی شیعی به فهم خداوند، انسان و جهان مبتنی است (آشتیانی، ۱۳۸۷: ۱۰). به تعبیری می‌توان حکمت متعالیه را دریاچه‌ای دانست که به رود حیات فکری قبل از خود به سمت آن سرازیر و در آن با یکدیگر پیوند یافته‌اند. این پنج رود عبارتند از: (۱) فلسفه ارسطو و پیروانش، (۲) تعلیمات حکمای نوافلاطونی بالاخص افلوطین که کتاب نه‌گانه او را مسلمانان به غلط به ارسطو نسبت می‌دادند، (۳) حکمت سینوی، (۴) نظرات و تعلیم عرفانی ابن عربی و (۵) اصول و حیانی اسلام به ویژه آن قسم از دستورات رسول خدا(ص) و ائمه معصومین(ع) که بیشتر جنبه باطنی داشته و به ویژه تعلیم نهج‌البلاغه

(نصر، ۱۳۹۴: ۴۰۸). به علت همین جامعیت فلسفی نظام بنا شده توسط اوست که عده-ای از محققین عنوان متعالی را برای فلسفه او عنوانی در خور و شایسته می‌دانند (جوادی آملی، ۱۳۸۰: ۱۸۵).

ملاصدرا توانست با ذهن نکته بین خود نکات و ابداعات فلاسفه پیشین را به خوبی دریابد و با ذکاوت و خلاقیت خود ضمن تنیدن آن‌ها به شیوه‌ای نوین در یکدیگر ابداعات و نوآوری‌های شگرفی نیز پدید آورد که نه تنها سبب رفع مشکلات فلاسفه گذشته گشت بلکه نظامی را در فلسفه بنیان نهاد که همچنان پس از گذشت چندین قرن به شکی بهیچ وجه حیات خود ادامه می‌دهد (ثمره، ۱۳۹۴: ۵).

از آنجا که موضوع اصلی هر نظام تربیتی در یک حالت کلی و برنامه درسی در یک حالت هسته‌ای، انسان است. در مبانی فلسفی تعلیم و تربیت نظام صدرا نیز به انسان با رویکردی وجودی نگریسته شده و از آن به «حکمت» تعبیر شده است. نظام تعلیم و تربیت از نگاه صدرالمآلهیین نظام جامع و کاملی است که تمام قوای انسان را دربر می‌گیرد. در این نظام تنها به پرورش بدن، روحانی و نفسانی زندگی انسان توجه نشده است، بلکه زندگی اجتماعی و دنیوی و تمام ابعاد آن نیز پسندیده است و باید مورد توجه قرار گیرد. همچنین در این نظام، انسان بر اساس حرکت جوهری، تحول جوهری و جوهری دارد و برنامه‌های تربیتی نیز باید به گونه‌ای باشد که تمام وجود او را متحول سازد (رشیدی احمدآبادی، ۱۳۸۷: ۱-۲).

در این کتاب سعی می‌شود به تبیین مبانی فلسفی صدرالمآلهیین مدلول‌های آن برای برنامه درسی دانشگاهی حکمت پرداخته شود.

کتاب حاضر مشتمل بر هفت فصل است. در فصل اول کلیاتی درباره زندگی صدرا مطرح می‌شود. در فصل دوم خواننده آشنایی کلی با مفهوم فلسفه و مبانی فلسفی پیدا می‌کند. فصل سوم به طور اختصاصی به تشریح مفهوم و سطوح برنامه درسی دانشگاهی می‌پردازد. فصل چهارم به جایگاه فلسفه و مبانی فلسفی در برنامه درسی دانشگاهی

اشاره می‌کند. فصل پنجم حکمت صدرایی و برنامه درسی دانشگاهی حکمت‌بنیان را مورد توجه قرار می‌دهد. در فصل ششم که بخش عظیم کتاب را تشکیل می‌دهد مبانی فلسفی (معرفت‌شناختی، وجودشناختی، خداشناختی، جهان‌شناختی، انسان‌شناختی، معادشناختی، ارزش‌شناختی) صدرالمآلهین به بحث گذاشته می‌شود و در نهایت در فصل هفتم مدلول‌های مبانی مذکور برای برنامه درسی دانشگاهی حکمت‌بنیان استخراج و معرفی می‌گردند.

این اثر خالی از اشکال نیست بنابراین موجب امتنان و سپاس خواهد بود اگر فاضل‌ان تعلیم و تربیت اسلامی، برنامه‌ریزان درسی، سیاست‌گذاران و مدیران آموزش عالی و سایر متصدیان دانشگاهی اشکالات را متذکر شوند و زمینه یادگیری بیش‌تر مؤلفان را بهبود کیفیت این اثر را فراهم کنند. در عین حال، امید است این اثر بتواند در راه گسترش ارزش‌های دینی و ملی برنامه‌های درسی دانشگاهی نقش قابل توجهی را ایفا نماید. در پایان از جناب آیت‌الله دکتر حسن ملک‌ی، سعید بهشتی، مهدی سبحانی‌نژاد، رحمت‌الله مرزوقی، محسن فرهمانی، فراهانی و علی‌نقی فقیهی به پاس همکاری و همیاری فکری در انجام این پژوهش تشکر و قدردانی می‌نماییم و از خداوند متعال برای آنان آرزوی صحت و سلامتی و موفقیت روز افزون در تمام لحظات زندگی را داریم.

دکتر محسن فرهمانی و حسن نجفی

اردیبهشت ۱۳۹۶